

FLEYTA CHOLG‘USINING SHAKLLANISHI VA TARIXIY TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Muhammadiyah Nozima Shuxrat qizi

O'zbekiston Davlat Konservatoriyasida magistraturada 2-kurs

Annotatsiya

Mazkur maqolada fleyta cholg‘usining shakllanish jarayoni, tarixiy taraqqiyot bosqichlari va uning musiqa san’atidagi o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Fleyta insoniyat tomonidan yaratilgan eng qadimiy puflama cholg‘ulardan biri sifatida uzoq tarixiy rivojlanish yo‘lini bosib o‘tgan. Dastlab sodda nay shaklida mavjud bo‘lgan ushbu cholg‘u keyinchalik konstruktiv jihatdan takomillashib, turli madaniyat va musiqiy an‘analar tarkibida rivojlangan. Maqolada fleytaning qadimgi jamiyatlarda paydo bo‘lishi, Yevropa musiqa madaniyatidagi rivojlanishi, Uyg‘onish va Barokko davrlaridagi o‘zgarishlari, XVIII–XIX asrlarda mexanik tizimning takomillashuvi hamda Theobald Boehm faoliyatining zamonaviy fleyta tarixidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, fleyta konstruksiyasining o‘zgarishi uning ijrochilik imkoniyatlari va repertuarining kengayishiga qanday ta’sir ko‘rsatgani tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: fleyta, nay, puflama cholg‘u, traverso, barokko, Boehm tizimi, musiqa tarixi, ijrochilik san’ati, orkestr, cholg‘u evolyutsiyasi.

Abstract

This article examines the formation, historical development, and artistic significance of the flute as one of the oldest wind instruments in the history of music. The development of the flute is closely connected with the evolution of musical cultures, performance traditions, and instrument-making technologies. The study focuses on the transformation of early simple flute-like instruments into more sophisticated European flutes, the development of the instrument during the Renaissance and Baroque periods, and the major structural changes that occurred during the eighteenth and nineteenth centuries. Particular attention is given to the contribution of Theobald Boehm and the development of the modern fingering and key system. The article also discusses how technological improvements influenced the expressive capabilities, repertoire, and orchestral role of the flute.

Keywords: flute, fife, wind instrument, traverso, Baroque, Boehm system, music history, performance practice, orchestra, instrument development.

Kirish

Musika cholgʻulari tarixini oʻrganish insoniyatning estetik tafakkuri, texnik imkoniyatlari va madaniy taraqqiyoti bilan chambarchas bogʻliqdir. Har bir cholgʻu maʼlum tarixiy sharoitda shakllanib, jamiyatning musiqiy ehtiyojlari asosida takomillashib borgan. Shu jihatdan qaralganda, fleyta tarixini faqatgina bitta cholgʻuning rivojlanish tarixi sifatida emas, balki insoniyatning tovush va musika haqidagi tasavvurlari evolyutsiyasining bir qismi sifatida oʻrganish mumkin.

Fleyta oilasiga mansub cholgʻularning eng muhim xususiyati — tovushning tor yoki membrana tebranishi orqali emas, balki havo oqimining tebranishi natijasida hosil boʻlishidir. Mazkur prinsip nihoyatda sodda koʻrinsa-da, uning musiqiy jihatdan mukammal shaklga kelishi koʻp asrlik tajribani talab qilgan.

Dastlabki naylar tabiatda mavjud boʻlgan suyak, yogʻoch, qamish va boshqa materiallardan tayyorlangan. Vaqt oʻtishi bilan cholgʻuning uzunligi, diametri, teshiklarining joylashuvi va tovush diapazoni takomillashtirildi. Ayniqsa, Yevropa musika tarixida fleytaning rivojlanishi kompozitorlik tafakkuridagi oʻzgarishlar bilan parallel kechgan.

Fleytaning tarixiy taraqqiyotini oʻrganish nafaqat cholgʻu tuzilishini, balki turli davrlarda ijrochidan talab qilingan mahoratni ham anglash imkonini beradi. Chunki cholgʻuning texnik imkoniyatlari qanchalik kengaygan boʻlsa, unga yaratilgan musiqiy asarlarning badiiy va texnik murakkabligi ham shunchalik ortgan.

Tadqiqot materiali va metodlari

Tadqiqotda tarixiy-musiqashunoslik, qiyosiy-tahliliy va tizimli yondashuvlardan foydalanildi. Fleyta rivojlanishining asosiy bosqichlari tarixiy davrlar kesimida koʻrib chiqildi.

Cholgʻuning konstruktiv oʻzgarishlari va ijrochilik imkoniyatlari oʻzaro bogʻliq holda tahlil qilindi. Shuningdek, fleyta repertuarining shakllanishiga tarixiy, estetik va texnologik omillarning taʼsiri oʻrganildi.

Fleytaning eng qadimgi shakllari

Fleytaning kelib chiqish tarixini insoniyatning ilk musika tajribalaridan ajratib boʻlmaydi. Qadimgi odam tabiatdagi tovushlarga taqlid qilish, marosimlarda ovoz va ritmdan foydalanish jarayonida turli tovush chiqaruvchi buyumlardan foydalangan.

Qadimgi naylarning ayrimlari qush suyaklari va hayvonlarning uzun suyaklaridan tayyorlangan. Bunday buyumlarda havo oqimini boshqarish uchun maxsus teshiklar hosil qilingan. Teshiklarning barmoq bilan yopilishi va ochilishi natijasida turli

balandlikdagi tovushlar yuzaga kelgan.

Bu jarayon fleytaning eng asosiy ijrochilik prinsiplaridan birini — havo ustunining uzunligini o'zgartirish orqali tovush balandligini boshqarish prinsipini yuzaga keltirgan.

Qadimgi cholg'ularning tovush imkoniyatlari zamonaviy fleytaga nisbatan ancha cheklangan bo'lgan. Shunga qaramay, ularning tarixiy ahamiyati nihoyatda katta. Chunki aynan ushbu sodda cholg'ular keyinchalik murakkab konstruksiyali puflama cholg'ularning paydo bo'lishiga zamin yaratgan.

Turli xalqlar madaniyatida fleyta

Fleyta tipidagi cholg'ular dunyoning turli hududlarida mustaqil ravishda rivojlangan. Bu holat uning insoniyat musiqa madaniyatidagi universal xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Sharq musiqa madaniyatida nay alohida mavqega ega bo'lgan. Markaziy Osiyo, Eron, Hindiston va boshqa hududlarda turli shakldagi naylar ijrochilik amaliyotida keng qo'llanilgan.

Yevropada esa fleyta tarixiy jihatdan boshqa yo'nalishda rivojlangan. Dastlabki davrlarda nay ko'proq xalq va harbiy musiqada uchragan bo'lsa, keyinchalik u professional musiqa san'atining muhim cholg'ularidan biriga aylandi.

Shu nuqtai nazardan, turli xalqlardagi naylarning bir-biriga o'xshashligi ularning aynan bir manbadan kelib chiqqanligini anglatmaydi. Aksincha, insoniyatning turli hududlarda bir xil fizik prinsipdan foydalanib, o'xshash musiqiy vositalarni yaratgani kuzatiladi.

Yevropa fleytasining shakllanishi

Yevropa musiqa tarixida fleytaning muhim rivojlanish bosqichlaridan biri Uyg'onish davriga to'g'ri keladi. Ushbu davrda cholg'ularni takomillashtirishga bo'lgan qiziqish ortib, ansambl va orkestr tarkibida ishlatiladigan cholg'ularning imkoniyatlarini kengaytirishga e'tibor kuchaydi.

Uyg'onish davridagi fleytalar yog'ochdan tayyorlangan bo'lib, ularning konstruksiyasi zamonaviy fleytadan ancha farq qilgan. Cholg'u odatda bir butun yog'och naydan iborat bo'lgan va barmoq teshiklari orqali boshqarilgan.

Keyinchalik fleytaning konstruksiyasida muhim o'zgarish sodir bo'ldi. Cholg'u bir necha qismlarga ajratiladigan holatga keltirildi. Bu esa uni tayyorlash, sozlash va tashish imkoniyatlarini yaxshiladi.

Barokko davri va traverso fleyta

XVII–XVIII asrlar fleyta tarixida alohida ahamiyatga ega. Aynan shu davrda ko‘ndalang usulda chalinadigan fleyta — traverso professional musiqa amaliyotida tobora keng tarqaldi.

Barokko fleytasi asosan yog‘ochdan tayyorlangan. Uning konstruksiyasi zamonaviy fleytaga nisbatan sodda bo‘lsa-da, o‘ziga xos yumshoq va tabiiy tembrga ega edi.

Barokko kompozitorlari fleytaning ushbu xususiyatlaridan keng foydalanganlar. Cholg‘uning mayin, nafis va inson ovozigacha yaqin tembri lirik musiqiy obrazlarni ifodalash uchun ayniqsa qulay bo‘lgan.

Johann Sebastian Bach, Georg Philipp Telemann, Antonio Vivaldi kabi bastakorlarning asarlarida fleyta mustaqil badiiy cholg‘u sifatida namoyon bo‘ldi. Bu jarayon fleytaning oddiy ansambl cholg‘usidan professional solistik cholg‘uga aylanishida muhim bosqich bo‘ldi.

Fleyta konstruksiyasidagi texnik muammolar

Fleytaning tarixiy rivojlanishida eng katta muammolardan biri barcha tovushlarni aniq intonatsiya bilan ijro etish imkoniyati edi.

Dastlabki fleytalarda barmoq teshiklarining joylashuvi tabiiy akustik qonuniyatlar bilan to‘liq mos kelmagan. Shu sababli ayrim tovushlar yuqori yoki past eshitilishi mumkin edi.

Ijrochilar barmoq holatini qisman o‘zgartirish, lab va havo bosimini boshqarish orqali bunday muammolarni tuzatishga harakat qilganlar.

Biroq musiqa repertuari murakkablashib, turli tonalliklarda asarlar ko‘paygani sari bu usul yetarli bo‘lmay qoldi. Natijada fleyta konstruksiyasiga mexanik kalitlar kiritish zarurati tug‘ildi.

XVIII asrda fleytaning takomillashuvi

XVIII asr davomida fleytaning tashqi ko‘rinishi va ichki konstruksiyasi sezilarli darajada o‘zgardi. Cholg‘u bir necha qismlardan tashkil topa boshladi.

Kalitlar tizimining joriy qilinishi ayrim tovushlarni olishni osonlashtirdi. Bu esa ijrochilik texnikasining rivojlanishiga xizmat qildi.

Fleyta uchun yozilgan asarlarda tezkor passajlar, keng diapazonli melodik chiziqlar va turli bezaklardan foydalanish kuchaydi. Natijada cholg‘u ijrochisi oldiga yangi texnik talablar qo‘yildi.

Fleyta asta-sekin saroy musiqasi, kamera ansambllari va orkestrlarning doimiy tarkibidan joy oldi.

XIX asr va Boehm tizimining paydo bo'lishi

Fleyta tarixidagi eng muhim burilishlardan biri XIX asrda nemis flautisti va cholg'u ustasi Theobald Boehm tomonidan amalga oshirilgan konstruktiv islohotlar bilan bog'liq.

Boehm fleytaning tovush teshiklari va mexanik tizimini qayta ko'rib chiqdi. Uning asosiy maqsadi barmoqlarning tabiiy joylashuvi, tovush teshiklarining akustik jihatdan to'g'ri joylashuvi va barcha registrlarda intonatsiyaning barqarorligini ta'minlash edi. Boehm tizimining rivojlanishi natijasida fleyta texnik jihatdan ancha qulay cholg'uga aylandi. Kalitlar mexanizmi barmoq harakatlarini tizimlashtirdi va murakkab musiqiy passajlarni ijro etish imkoniyatini kengaytirdi.

Keyinchalik ushbu konstruktiv prinsiplar zamonaviy metall fleytaning shakllanishida asosiy omillardan biriga aylandi.

Metall fleytaning paydo bo'lishi

Fleytaning yog'ochdan metallga o'tishi uning tarixidagi yana bir muhim bosqichdir. Dastlab metallning qo'llanilishi barcha ijrochilar tomonidan bir xil qabul qilinmagan. Yog'och fleyta o'ziga xos yumshoq va iliq tembrga ega bo'lsa, metall fleyta yorqinroq va kuchliroq tovush hosil qilish imkonini berdi.

Orkestrlarning katta hajmga ega bo'lishi ham metall fleytaning ommalashuviga ta'sir ko'rsatdi. Katta orkestr tarkibida tovushning yetarli darajada kuchli va aniq eshutilishi muhim edi.

Shu bilan birga, metall fleyta yuqori texnik imkoniyatlari sababli virtuoz ijrochilikning rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatdi.

Fleytaning orkestrdagi mavqei

Fleytaning professional musiqa san'atidagi o'rni uning orkestrdagi vazifalarida ayniqsa yaqqol ko'rinadi.

Orkestrda fleyta bir necha xil badiiy funksiyani bajarishi mumkin. U asosiy melodiyaning olib borishi, boshqa cholg'ular bilan melodik dialogga kirishishi yoki yuqori registrda yorqin akustik qatlam yaratishi mumkin.

Fleytaning tembri ko'pincha tabiat, qushlar sayrash, yengillik, noziklik va romantik kayfiyat bilan bog'lanadi. Biroq zamonaviy kompozitorlar uning imkoniyatlarini ancha kengaytirgan.

XX asr musiqasida fleytadan noan'anaviy ijrochilik usullari, kengaytirilgan texnikalar va turli tembr effektlarini yaratishda ham foydalanila boshlandi.

Fleyta va ijrochilik maktablarining shakllanishi

Cholgʻuning takomillashuvi bilan birga fleyta ijrochiligi boʻyicha maxsus maktablar ham shakllandi.

Ijrochilik maktabining rivojlanishida nafas olish, embouchure, barmoq texnikasi, artikulyatsiya va frazalash masalalari muhim oʻrin egalladi.

Fleytachi uchun nafasni toʻgʻri taqsimlash alohida ahamiyatga ega. Uzoq musiqiy jummalarni uzluksiz va tabiiy ijro etish uchun ijrochi nafas olishni musiqiy frazaning tuzilishi bilan muvofiqlashtirishi kerak.

Shuningdek, tovushning sifati lab holati va havo oqimining yoʻnalishiga bevosita bogʻliq. Shu sababli fleyta ijrochiligida texnik mahorat va musiqiy tafakkur bir-biridan ajralmaydi.

Fleytaning zamonaviy musiqa sanʼatidagi oʻrni

Bugungi kunda fleyta simfonik orkestr, kamera ansambli, opera orkestri, jazz, zamonaviy akademik musiqa va boshqa musiqiy yoʻnalishlarda qoʻllaniladi.

Zamonaviy fleytaning texnik imkoniyatlari juda keng. Uning diapazoni, dinamik imkoniyatlari va tembr xususiyatlari kompozitorlarga murakkab badiiy obrazlarni yaratish imkonini beradi.

Ayniqsa, zamonaviy kompozitorlar fleytadan faqat anʼanaviy melodik cholgʻu sifatida emas, balki turli akustik effektlarni hosil qiluvchi vosita sifatida foydalanmoqdalar.

Bu holat fleyta tarixining tugallangan jarayon emasligini koʻrsatadi. Cholgʻu texnologiyasi va ijrochilik amaliyoti rivojlanishi bilan uning imkoniyatlari ham kengayib bormoqda.

Fleytaning boshqa nay cholgʻulari bilan oʻxshashligi va farqi

Fleyta tarixini oʻrganishda uni boshqa xalqlarning nay cholgʻulari bilan qiyoslash muhimdir. Masalan, oʻzbek milliy musiqa madaniyatidagi nay ham havo oqimi yordamida tovush hosil qiladigan qadimiy puflama cholgʻulardan biridir.

Biroq zamonaviy orkestr fleytasi va oʻzbek nayining konstruksiyasi, ijro usuli, repertuari va musiqiy-estetik vazifalarida muhim farqlar mavjud.

Oʻzbek nayining asosiy vazifasi milliy musiqa anʼanalarining ohang va tembr xususiyatlarini ifodalash bilan bogʻliq boʻlsa, zamonaviy fleyta Gʻarb professional musiqa tizimida shakllangan standartlashtirilgan mexanik konstruksiyaga ega.

Shunga qaramay, ikkala cholgʻuning asosida ham insonning havo oqimini boshqarish orqali tovush hosil qilish haqidagi qadimiy musiqiy tajribasi yotadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baines A. *Woodwind Instruments and Their History*. – London: Faber and Faber, 1967.
2. Toff N. *The Flute Book: A Complete Guide for Students and Performers*. – New York: Oxford University Press, 1996.
3. Powell A. *The Flute*. – New Haven: Yale University Press, 2002.
4. Powell A. *The Flute*. 2nd ed. – Yale University Press, 2002.
5. Quantz J.J. *On Playing the Flute*. – London: Faber and Faber.
6. Hotteterre J. *Principles of the Flute, Recorder and Oboe*. – New York.
7. Brown R. *The Early Flute: A Practical Guide*. – Cambridge.
8. Donington R. *The Instruments of Music*. – London.
9. Lawson C., Stowell R. *The Historical Performance of Music*. – Cambridge University Press.
10. Sadie S., Tyrrell J. *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*. – Oxford University Press.
11. Waterhouse W. *The New Langwill Index: A Dictionary of Musical Wind-Instrument Makers and Inventors*. – London.
12. Theobald Boehm. *The Flute and Flute-Playing in Acoustical, Technical, and Artistic Aspects*. – New York.